

CATALÀ « POLL »

S'ha dit darrerament que la Geografia lingüística no havia portat cosa nova en els mètodes de la Filologia romànica seguits fins ara. Sembla que se li fa el retret d'haver vingut a pertorbar el camí evolutiu de la disciplina romànica, menyspreant els resultats de les velles investigacions.

Tota contrareacció exagera els procediments d'aquella ideologia nova que es mou i batega per guanyar adeptes i per assenyalar una nova orientació en el camp lliure de la ciència. Diguin ço que vulguin els aferrats als vells mètodes de la Filologia romànica o a la fonètica *salvadora* de tota la ciència del llenguatge, la Geografia lingüística ha portat una sèrie d'elements nous, d'excèpcional vàlua per a resoldre molts problemes d'història de les paraules fins ara inexplicables o desaparebut. Els resultats de les investigacions de la Geografia lingüística tenen una cabdal importància per a rectificar la majoria dels ètims donats per intuïció o consideració externa del mot estudiat.

És ver que la Geografia lingüística ha de recórrer a mètodes vells per a raonar els seus procediments. Això, que apar estrany, és la cosa més natural que hom pot figurar-se. Ço que no es compren és el retret que els seus enemics li fan perquè es serveix dels vells procediments per tal d'arribar a resultats nous. La fonètica, cridada a proporcionar raonaments per a l'explicació d'una col·lisió, rep aclariments importants pels quals es demostra que l'evolució d'un so està condicionada sovint, no pel veïnatge vocàlic o consonàntic solament, sinó per la relació d'un mot amb un altre mot, emparentats per raons d'associació semàntica o per coincidència fonètica (1).

(1) En el català occidental, *sol* < *SOLUM* ha desaparegut per raó de l'homonímia amb *sol* < *SOLE*, que té *o* oberta pel veïnatge de *l* velar. En el català de Girona i de l'Empordà *SOLE* > *sol*, amb una *o* molt tancada. Aquí és possible la conservació de *sól* terra mercès a la matització fonètica del *sol* astre. És un ètim admès l'assenyalat en al mot *xai* < *ipsu agnu*. Ara bé: -*gn*- ve en català a *ny*: *pany*, *llenya*, *seny*; *anoll* vedell d'un any té *n* per raó de la dissimilació amb *ll*. El resultat d'*agnu* coincidia amb el resultat d'*ANNU*. El mitjà per a sostreure's d'aquesta coincidència fou ben enginyós i encertat. Com els grups -*CL*-, -*LI*-, -*GL*- vénen a *i* (*fuia*, *pria*, en català oriental), el grup -*GN*-, paral·lel als precedents, va seguir la mateixa evolució: amb tot i tepir *anyell* i *anoll*, ha restat immòbil *xai* en el domini del català oriental, la regió precisament on -*LI*-, -*CL*-, -*GL*- vénen a *i*.

De la mateixa manera, l'estudi comparatiu de mots, introduït per la Geografia lingüística, està lligat tan íntimament amb la història dels mots fonèticament coincidents i semànticament associats o desassociats, que, quan hom fa la temptativa de seguir la història d'un mot, necessàriament procedeix a una revisió total de ço que se n'ha dit, per tal de saber alguna cosa més de la seva història que la seva fe de baptisme i el lloc on viu, sia el palau magnífic d'una obra literària, sia l'estada modesta de l'home vell que encara parla patuès. La Geografia lingüística ens vol dir alguna cosa més: ens vol aclarir la vida interna i externa de la paraula, tan important com la història dels conceptes que per ella s'expressen.

L'*Atlas linguistique de la France* ha obert una nova via i ha assenyalat una nova orientació, mercès a les interpretacions dels mapes donades per Gilliéron i els seus deixebles suïssos. És ver que, en els estudis de Geografia lingüística, els detalls no estan aclarits a bastament o estan erròniament interpretats; és cert que alguns problemes exposats no tenen la claredat necessària o són envestits per un caire incoherent; el solc nou obert en el camp immens de la disciplina romànica fa algunes vegades alguna tortuositat; arriba, però, sempre a l'andana. Com el solc desvia cap transcendència té per a fer germinar la llavor quan la terra és assaonada, tampoc no poden tenir cap transcendència certes desviacions o errors del mestre que ha obert un solc profund i ha sembrat bona llavor en el camp immens que ens ha descobert amb l'*Atlas linguistique*, de terra ben fecunda per a noves idees i per a nous esplets.

Els problemes remoguts en el camp del domini de França tenen un lloc d'experimentació i de comprovació en l'*Atlas lingüístic de Catalunya*. Problemes idèntics als del domini francès compareixen en el domini del català. Aquí com allà, cada vegada que un grup de mots és atacat per una evolució fonètica, es produeix una sèrie de col·lisions que exigeixen l'adopció o la creació de paraules noves. El tractament dels grups -LL-, -CL-, -LI-, -PL-, en català, ens en farà una demostració.

La història dels mots PULLUS fill jove, PEDUCLUS poll, insecte del cap, i POPULUS pollancre, en el domini català, en són un bell exemple.

PULLUS fill jove, ha vingut:

1) a *poll*, amb el significat especial de fill petit de gallina, en el català oriental, en els números 38, 39, 40, 57 i 62 del català occidental, en el 70

corresponent a Tortosa, en el 88 corresponent a Lluçmajor, en el 90 corresponent a Pollensa, i en el 91 i 92.

2) a *pollet* en tota la resta del domini català (mapa *poll*).

3) a *pollastre* en tot el domini català, llevat dels números 1, 2, 15, 16 i 17, on compareix *pollo*; en e's números 18, 20 i 23, *gall*; *poll* en el 89; *gall* a Pollensa. *Poll* es troba al costat de *pollastret* a Eivissa, i al costat de *pollastre* en els números 85 i 92.

4) a *pollí*, per a designar el fill d'egua o de somera, en gairebé tot el domini del català oriental i del català occidental.

5) a *pollarda* egua jove de dos anys, a Castelló.

La constatació que *poll* significa un rebrot o fill jove d'un arbre a Igualada, Falset, Gandesa i Tortosa, i la presència de *rebroll* amb el significat de rebrot en tot el domini del català oriental, que prové d'un encreuament de *brot* i *poll*.

És interessant d'inquirir els fets esdevinguts per arribar a les múltiples etapes de significat de *poll*, i també de conèixer quins factors han contribuït a la formació de mots nous per a designar l'animal jove en les diverses contrades del domini català.

Paraules que poden haver entrat en col·lisió amb *PULLU*:

a) *PEDUCLUS*. El nom d'aquest insecte repugnant ha vingut a *poll* per la caiguda de la *e* pretònica i per la desaparició en català de la *z* < -D-. Aquest *poll* ha entrat en col·lisió evident en tot el domini on -CL-, -Lĭ- vénen a ll igual que -LL-, que és tot el domini del català occidental i valencià. La prova clara d'aquesta col·lisió la tenim en *pollet* poll petit, que compareix allà on viu el *poll* poll del cap, i la presència de *poll* fill petit de gallina allà on -CL- ve a ĭ, que és en tot el domini del català oriental i de les Balears. En el Rosselló, on Lĭ i -CL- estan representats per ll, el fill petit de la gallina és un *pollet*. Al Ribagorça tenim un *ploll* de *PEDUCLUS*, analògic als mots iniciats amb els grups PL- CL-, FL-. En els números 18, 19 i 20, en els quals compareix *ploll*, el fill petit de la gallina és un *poll*. En el número 39 (Alcarraç), *poll* viu al costat de *pollet*; i a Fraga, on els susdits plecs de consonants es palatalitzen i, per tant, hi viu *ploll*, allà necessàriament viu *poll* pollet de gallina. *Poll* fill petit de gallina compareix en el català occidental solament a Lleida, Borges i Mequinença. A Tortosa, on *poll* és el fill de la gallina i també l'insecte, comprovem que *pollet* és el fill de la gallina acabat de néixer (Mestre, *Voca-*

bulari tortosí BDC, III). La presència de *pollet* en la majoria de les localitats de les Balears s'explica, al nostre entendre, per la col·lisió amb *poll* < *POPULU* arbre, estès per totes tres illes.

Un problema interessant es remou davant la desaparició de *poll* gall, constatatada en llatí i en català medieval, cedint el lloc a *poll petit* en bona part del domini català. És que *poll gros* va ésser la primera víctima de *poll* insecte? La presència d'un llatí PULLASTRA (*REW*, 6818) en català antic és difícil d'acceptar. Jaume March no el registra en el *Diccionari de rims*. En canvi *poll* fill de gallina compareix sovint en català antic: *hora dels polls* hora de cantar els galls (Dicc. Aguiló, 1396); *poll del delme* el pollastre més gros, gall (Dicc. Aguiló, *Llibre dels mariners*, 2); *pollacera* gallinaire (J. Roig). Esteve, en canvi, té *pollastre* traduït per *pullum*. Per tant, la creació del mot *pollastre* l'hem de datar entre l'últim terç del segle XIV i la primera meitat del XV. És PEDUCLUS el causant únic d'aquesta nova creació? Gairebé no es pot admetre, perquè, si així fos, *poll* pollastre viuria arreu on PEDUCLUS és *poi*.

PULLUS va entrar en competència amb un representant del *POPULU* arbre, el conreu del qual era conegut del temps romà ençà i molt estès en l'edat mitjana. Els exemples ho comproven: *poll romà* (Catllar). Resultat d'aquesta col·lisió entre *POPULUS* i *PULLUS* fou la creació d'una sèrie de mots nous. Una prova de la col·lisió dels dos mots la tenim primerament en el *poll* arbre i animal, convivents en els documents de l'edat mitjana, i en segon lloc en la supervivència d'aquest *poll* en els extrems oposats del domini català: *poll* pollastre compareix en el número 2; *pollo* en els números 15, 16, 17, i esporàdicament a les Balears en els números 90 i 93. En canvi, *poll* arbre es troba al Vendrell, límit entre el tractament de *LI*, -*PL*-, -*CL*-, cap a *i*; *albapoll* a Vilafranca, *arbrèpoll* a Vilanova, *poi* a Cabrera de Mar, *poll* a Blanes, Sant Feliu de Guíxols i Girona, *abrepoll* a Cadaqués, Torroella de Montgrí i Amer, i *arbrèpoll* a La Junquera i Banyoles. L'aglutinació de *poll* amb *arbre*, i la seva extralimitació fonètica, ens proven que la competència del *POPULUS* ha estat sobretot amb *PULLUS*. Si no s'hagués esdevingut aquesta lluita no serien explicables aquestes restes arcaiques de *poll* arbre a la Catalunya oriental i la conservació de *poll* pollastre, solament a l'extrem del domini, a Sallagosa, i esporàdicament a Mallorca. La manera com la col·lisió va produir-se, i el perquè els dos mots n'eixiren perjudicats, no ho sabem.

Els documents ens diuen que en ple segle XIV els dos *polls* convivia,

i que en el segle xv *pollastre* havia substituït *poll* gall, amb tot i perdurar fins avui el femení *polla*. Per què *poll* esdevingué *pollastre*? És molt possible que el fill emancipat de la mare lloca prenguéss nom per analogia amb el *fillastre* fill de diferent pare o mare, que ja no frueix de les cures paternals. Aquesta nova creació hauria estat evitable si PULLUS hagués tingut el camp de significació ben delimitat. N'és prova *pollicó* petit ocell, *poll*: «los pollicons de l'àguila candeal» (Pons, *Miserere*). En canvi, POPULUS, que havia vingut a *poll* perquè no podia conviure amb PULLUS, va seguir un camí nou per tal d'obtenir la distinció: vingué a *pollancre*. L'ètim d'aquest mot no és pas fàcil d'aclarir: la desinència *-ancra* és fosca. A Vich compareix en la forma *pollanc* (inv. 1776). A Terrassa el *poll* arbre és conegut per *pollanque* m., i a Solsona per *pollanca* f. Aquestes formes i *alba poll* de Vilafranca del Penedès, *chopo blanco* de Campo, *arbel blanc* de Peralta de la Sal, ens diuen ben clarament que el *blanca* intervé en la formació distintiva de *poll*. Per altra banda, la dificultat que sorgeix del gènere femení de *poll blanca* es resol amb el tenir en compte que els arbres són sovint del gènere femení i que han passat a masculins solament per raó de la desinència. La desaparició de la *bl-* de *blanca* és ben explicable per l'assimilació amb la *ll* precedent i per la introducció de la *r* (*pollancre*) per analogia amb els mots en *br*, *tr*, *gr*. La necessitat de donar un nom derivat de *poll* a una plantada de polls ha condicionat *pollar* planter de polls (Plana de Vich), *pollant* poll (Molins de Rei), *pollancró* bolet que neix al peu dels pollancres (Santa Coloma de Farnés) i *pollancreda*.

Si *poll* arbre no fos incompatible amb *poll* fill d'animal, ¿com s'explicaria la forma *pollastre*, creada a les darreries del segle xiv o al començament del xv? És evident que *poll* fill d'animal s'especificà més i més, fins a significar eixit de l'ou, contraposant-se a gran. Aquesta contraposició, ben explicable en l'aviram jove, aviat emancipat de la lloca, podia donar peu a trobar certa semblança amb els fills que no coneixen el propi pare (*fillastre*) o als pares adoptius (*padrastra*, *madrastra*). Aquesta sensibilitat fina per a designar els fills emancipats de la lloca és ben explicable quan veiem que, allà on *poll* eixit de l'ou, entra en lluita, és substituït de seguida per *pollet*. Per altra banda, no es pot dubtar d'un *poll* fill d'animal, en genèric, quan es traspassa a les plantes: *poll* és el rebrot d'una soca d'arbre (Igualada); *polls*, sarments que surten a la soca o branques del cep (Falset, Granadella, Tor-

tosa, Benassal), aragonès *pollizo* rebroll d'un arbre. ¿Per què *poll* ha quedat reduït a fill petit de gallina i ha desaparegut com a fill d'animal? Sembla que la cosa més natural era que *poll* fill de gallina fos un *pollí* o un *pollet*, i *poll* fos el gall (comp. espanyol *pollo*, logudorès *puddu*, italià *pollo*, suís francès *pu* i provençal *pol*). És que de bona hora entrà la competència entre *poll* fill de gallina i *poll* fill d'egua o de somera.

En català antic no trobem *pollí* fill d'egua: aquest sempre compareix representat per *poll*. En canvi, en els segles XIV i XV ja surt *pollí*, l'origen del qual no ens és clar. Un llatí PULLINUS és difícil d'acceptar, tota vegada que els seus derivats en les llengües romàniques es refereixen al fill de gallina (REW, 6822). Per altra banda, *-inus* és un sufix diminutiu ben aplicable a un PULLUS fill de gallina, que tenia a favor seu GALLINA, però mai a un fill d'egua o de somera. No sabem com, però és un fet que la homonímia va condicionar ben aviat la diferenciació de PULLUS amb els dos significats. L'extensió del problema pel domini francès (comp. *Atlas*, 1070, *poulin*) i pel domini castellà *pollino* ens ho proven. ¿És que tenim aquí la introducció d'un gal·licisme provocat per l'homonímia? (1) Contra el fet de la procedència francesa tenim els derivats *cavallí* pertanyent a cavall, *eguí* pertanyent a egua. Sigui com sigui, PULLUS fill jove d'egua i de somera ha actuat en el problema múltiple en aspectes de PULLUS, PEDUCLUS. En tenim la prova en els exemples de *poll* en català antic, i en *pollí* fill d'egua, que compareix en Esteve. També tenim una contraprova en el provençal modern *poulinasso* (Thomas, *Nouveaux essais*, 317) fem de gallina, mot que seguí la via inversa de *poulin* *poulino*; o en *pollarda* egua de menys de dos anys (Castellbò). La competència entre PULLUS fill d'egua i PEDUCLUS és certa i, al nostre entendre, ben antiga: d'altra manera no seria possible que els brots *mamessin* les plantes (Vich, Llussanès). La idea que un brot *mami* és impossible sense un *poll* brot (el qual hem constatat a Igualada, Gandesa, etc.), o sense un *rebroll* estès per tot Catalunya, o sense un aragonès *pollizo*; els quals han estat en contacte amb PULLUS fill d'egua o de somera. El PULLUS gall no mama. El *desmamar* trencar els brots de les plantes, que compareix a l'Alguer, prova que aquest problema estava en plena activitat a les darreries del segle XIV.

(1) Comp. la introducció de *xemeneia* (*cheminée*) per raó de l'homonímia entre *camí* funeral i *camí* via.

Però la lluita més intensa ha estat entre PULLUS i PEDUCLUS del moment estant que van coincidir fonèticament.

La idea de negació s'expressa en català, com en provençal, per *de: desfer, descordar*, o per *ex.: extreure, extirpar, extingir*, etc. Per això és ben explicable el *desmamar* tallar els brots que xuclen els arbres. Ara bé: en les regions de Catalunya on viu el *poll* rebrot, els resultats de -LL- i LI es confonen, de manera que trencar els brots dels arbres seria *despullar*, que coincideix amb *despullar* desvestir. Aquest, però, ja està especificat en la seva significació, de tal faísó que un arbre no es pot *despullar* de cap manera. ¿Com ha resolt la llengua aquest problema? El PEDUCLUS que ha arreconat el *poll* proporciona la solució: treure els polls del cap és *pentinar*; aclarir el brotim de l'arbre, trencar els *polls*, és *pentinar* (Selva del Camp). Aquí tenim una substitució mecànica del *poll* fill atacat del PEDUCLUS, que no solament ha fet desaparèixer el primer, sinó que ha proporcionat al fill tercer una denominació inversemblant en tallar els brots. I aquest fet està confirmat per les formes que trobem en altres localitats. A Tortosa, a Llucena del Cid, trencar les sarmes o esporgar els brots és *desllemenar* (el *poll* i la *llémèna* <LENDINE són consemblants; el *pentinar* és arreglar el cabell; el *despullar* és impossible; el *desmamar* no hi pot competir, perquè aquest *poll* ha perdut tota connexió amb el *pollí*. Quedava fatalment l'haver de recórrer al *desllemenar*, que ha vingut a significar una cosa tan inversemblant, donat el seu origen; però aquest *desllemenar* és ben explicable si hom té en compte l'acció que les paraules s'exerceixen mútuament amb tot i no tenir sovint cap connexió de significat.

Incidentalment aquest problema ens porta a tractar d'alguns mots relacionats amb *gall* i del seu origen. Schuchardt (ZRPh, XXV, 247 n.) ha tractat d'alguns mots derivats del llatí *galla*: francès *galet*, llenguadocià *gallet* (Cette) i català *gall* bandereta clavada a un suro que flota al cap de l'ossera per indicar el punt on és calada la peça tercera, i també significent butllofa (aragonès *hervir a gallos*; italià *gallare*). Posteriorment (ibíd., XXIX, 323, ss.), el mateix Schuchardt, en l'article GALLA, reprèn aquest ètim, i troba una forma originària en una arrel onomatopèica *blbl, glgl*, que ve del soroll de buidar l'aigua d'una ampolla; la qual arrel podria contenir el significat originari de *galla*. Una reserva ens cal fer sobre aquest ètim: *gallo* no és un mot originari en el migdia de França ni en el domini català. La NUX GALLA és la *cassanella* en tot el domini català, *cassano, cassanello, cassenolo*

en el Llenguadoc, *cassi* a l'Aude; els quals deriven d'una arrel gàl·lica *cassanus* (REW, 1740). Per consegüent, les formes *gaio*, *galho* són secundàries en el migdia de França.

Schuchardt diu que és possible que en el cata'là *gall* butllofa hi tinguem la forma originària. Ara bé: la butllofa de la mà, si té sang estancada, és coneguda per *mula*; i la durícia, consemblant a aquesta, per *ull de poll*, paral·lel al *Hünerauge*. *Mula* i *ull de poll*, al nostre entendre, proven que *gall* és un derivat del *gall* PULLUS. El mateix origen, per tant, hem d'atribuir al portuguès *galho*, a l'espanyol *gajo*, al francès del sud *galo*, *jalo*, *galhou*, *gaioun*, al tessí *gai* brot d'arbre, singlot de raïm, etc. En tenim la prova, primer: en *poll* i en *rebroll* significant brots d'arbre, sarments, nous d'olivera, etc.; segon: en *ull de poll*, que justifica l'origen dels mots que signifiquen butllofa, durícia, procedents d'una arrel GALLUS; tercer: en *gallet* tenell d'arbre, bruc de cànter o bruc de porró, on és paral·lel a *poll*. El valencià *galló*, que és difícil de filiar per a Schuchardt, s'aclareix fàcilment amb la comparació dels mapes *grills de taronja* i *grills de nou* de l'*Atlas lingüístic de Catalunya*. Una sèrie de noms que designen aquests dos conceptes és de procedència animal: a) *grills de taronja*: 1) *gallets* (5, 18, 19); 2) *gall*, *gallos* (15, 16, 17, 42, 56, 70-75); 3) *galló*, *gallons* (23, 39-44, 59, 60, 76-80, 82, 83); 4) *gallonet* (81); 5) *cogollet* (20); 6) *grill* (10, 24-27, 29, 30, 44-53, 65-69, 84, 88, 95); 7) *grillons* (63, 64); 8) *me* = anyell (89); 9) *monja* (12, 13, 14, 32-37). b) *els grills de les nous*: 1) *galls* (55, 56, 69-75, 79); 2) *gallons* (38, 39, 40, 59, 60, 82, 83); 3) *gallonets* (76, 81, 83); 4) *gallarets* (11); 5) *grills* (10, 12, 24-27, 29, 30, 36, 43, 45, 53, 61, 62, 56-67, 84, 95); 6) *grillons* (63, 64); 7) *cogallets* (20); 8) *cadells* (7); 9) *bou*, *vaca* (18, 22, 32, 34, 90). La prova definitiva de l'origen animal de *gall*, *galló*, *gallet* i *gallonet* la tenim en el número 42, on els grills de les nous són *capons* (1) galls castrats. ¿És possible que originàriament la NUX GALLA fos influïda de GALLUS? No ho neguem ni ho afirmem. Si el procés de PULLUS cap a *poll* rebrot és produït en GALLUS cap a GALLA, no ho sabem. L'haver-se produït dues vegades aquest procés en la nostra llengua justifica la possibilitat d'un cas semblant en l'època romana.

A. GRIERA.

(1) Aquest nom es dona també a les cebes i pomes escalivades (Viladrau, Blanes).